

соціального та ідеологічного звучання). «Я» – вбивця із власних переконань, власної волі. У свідомості персонажа взаємодіють дві реальності: фантазмагорична, вигадана, що виявляється через марення й галюцинації і справжня, буденна. Ця роздвоєність дійсності робить образ «Я» більш трагічним, фатальним, безнадійним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В.П. Микола Хвильовий / Агеева В.П. // Історія української літератури ХХ століття: Навч. посібник: у 2 -х кн. / за ред. В.Г. Дончика. – [2-ге вид.] – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1: 1910 – 1930-ті роки. – С. 533–551.
2. Жулинський М.Г. Талант, що прагнув до зір / Жулинський М.Г. // Хвильовий М. Твори: у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – С. 5–42.
3. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / Павличко С.Д. – [2-ге вид.]. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
4. Фрейд З.Ш. Психологія емоцій. Тексти / Фрейд З.Ш.; за ред. Вілюнаса В.К., Гіппенрейтера Ю.Б. – М.: Московський університет, 1984. – 288 с.
5. Хвильовий М.Г. Я (Романтика). Твори: у 2-х т. / Хвильовий М.Г.; упоряд. М.Г. Жулинський, П.І. Майдаченко. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – С. 322-339.

УДК 821.161.2 - 311.6

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ФАКТУ В РОМАННОМУ ТРИПТИХУ “ВОГНЕННІ СТОВПИ” РОМАНА ІВАНИЧУКА

Підопригора С.В., ст. викладач

Миколаївський державний університет імені В.О.Сухомлинського

У статті розглядається художня трансформація історичного факту в романному триптиху “Вогненні стовпи” Романа Іваничука; визначаються основні історичні джерела роману (документальні, літературно-мемуарні, альтернативні), які підкреслюють життєву достовірність твору, його історичність.

Ключові слова: історичний факт, історична основа, історичність, романних триптих, спогади.

Подопригора С.В. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКТА В РОМАННОМ ТРИПТИХЕ «ОГНЕННЫЕ СТОЛБЫ» Р.ИВАНЫЧУКА / Николаевский государственный университет им. В.А.Сухомлинского, Украина.

В статье рассматривается художественная трансформация исторического факта в романном триптихе «Огненные столбы» Романа Иваничука; определяются основные исторические источники романа (документальные, литературно-мемуарные, альтернативные), которые подчеркивают жизненную достоверность произведения, его историчность.

Ключевые слова: исторический факт, историческая основа, историчность, романный триптих, воспоминания.

Podoprighora S.V. ARTISTIC TRANSFORMATION OF HISTORICAL FACT IN THE NOVELISTIC TRIPTYCH “FLAME-COLOURED POLES” BY ROMAN IVANYCHUK / V.O.Suhomlynsky Mykolaiev State University, Ukraine.

The article deals with the artistic transformation of historical in the novelistic triptych “Flame-coloured Poles” by Roman Ivanychuk; the main historical sources of novel (documentary, literary and memoir, alternative), which underline the vivid trustworthiness of work, its historicity are denoted.

Key words: historical fact, historical basis, historicity, novelistic triptych, memories.

Під час розгляду жанрових особливостей історичного роману, його характерних рис особливої уваги науковці надають історичній основі. Деякі вчені (Л.Александрова [1], М.Сиротюк [2]) вважали чи не найосновнішою ознакою твору про минуле наявність опертя автора на історичні факти, документи, зазначаючи, що головними героями твору мають бути історичні особи, і зараховуючи лише такі текстові полотна до масиву прози про минувшину. На сучасному етапі осмислення самотутніх поетикальних домінант історичного роману виводиться твердження про органічне переплетення історичної правди, опертої на документальні свідчення, та художньої правди, припускається творча трансформація письменником історичної правди в художню. Підтвердженням цього є стаття в “Літературознавчому

словнику-довіднику”, зредагованому Р.Т.Гром’яком і Ю.І.Ковалівим, – історичним визнається такий роман, що “побудований на історичному сюжеті, відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений в межі зображуваної епохи” [3, 608]. Це формулювання видається нам прийнятним, позаяк воно заакцентує найвагоміші характеристики історичного роману.

До жанрової системи творів Р.Іваничука, що закумульовує малі жанри (новела, оповідання), повісті, романи, а також публіцистику, нариси, есе, публіцистичні спогади, входить цикл історичних романів “Меч і мисль”. Авторській манері знаного белетриста властиве прискіпливе вивчення історичних фактів. Пишучи історичний роман, за словами самого письменника, “автор мусить черпати матеріал з історичних джерел, карткувати його. Це займає більше часу, ніж написання самого твору” [4, 5]. Розрізняючи поняття історії та історизму у творі, митець схиляється до думки, що “історизм – це фактаж, доповнений, перетрансформований, перероблений, якщо хочете – перетравлений за допомогою домислу. Без домислу історичного роману немає. Тоді це буде історіографія” [4, 5]. Успіх Романа Іваничука як історичного романіста і полягає якраз у тому, що “він поклав на себе обов’язки не реставратора історії, а пристрасного художника, який не лише інтерпретує, а передусім – осмислює її для сьогоденного читача” [5, 4].

Романний триптих “Вогненні стовпи”, у фокусі художнього зображення якого перебувають Галичина, Українська Повстанська Армія, логічно продовжує цикл історичних романів письменника, втілює творчу настанову автора – відтворювати головні колізії української минувшини, починаючи з XV століття. Безперечно, що знакову роль у авторській інтерпретації теми національно-визвольних змагань 1940-50-х років і розстановці ідейних акцентів упродовж всієї його творчості відіграв той факт, що Р.Іваничук був очевидцем історичного руху УПА і реакції комуністичної системи на нього. Над романом письменник працював п’ять років (1997-2002). Тим часом сам романіст уточнює цей термін: “Якщо мовити правду, то весь свій свідомий вік, що проминув у тісній дотичності до історії українського повстанського руху періодів бойових дій, репресій над учасниками реконквісти і осмисленням наслідків руху опору як у середовищі нашого народу, так і в ворожому стані” [6, 6]. Поступування митця до художнього осягнення вказаної теми відчутне вже в “першому зрілому кроці у літературній праці” (Р.Іваничук) – четвертій частині трилогії “Край битого шляху”, яка стала самостійним твором, повісті “Спрага”, 1961 (“Зупинись, подорожній!”, 1991), де художні реалії подаються крізь виміри життєправдивості, і автор сміливо торкається питання УПА, вивезення українських родин до Сибіру, внутрішньої сутності радянської влади. Епізодично образи воїнів повстанської армії виводяться в значно пізнішому творі, химерному романі “Через перевал” (2004). Варто зазначити, що в публіцистичних спогадах “Нещоденний щоденник” (2005) подибуємо посилення митця на існування, написаного майбутнім прозаїком ще в підлітковому віці, роману “Кривавий тан” про тогочасний опір мешканців Галичини радянським військам. Цей твір, відібраний радянським лейтенантом Шкрупилою, очевидно, ще й донині зберігається в архівах МВС. Р.Іваничук уміщує уривки роману “Кривавий тан” у текстову структуру триптиха “Вогненні стовпи”, надаючи одному з головних героїв твору Миронові Шинкаруку, прототипом якого виступає сам письменник, право наратора.

Поява романного триптиха “Вогненні стовпи” та його частин (роман-легенда “Рев оленів нарозвидні”, притча “Вогненні стовпи”, роман-реквієм “Космацький гердан”), як і кожного нового твору митця, була зустрінена розгорнутими відзивами та рецензіями в періодичних виданнях (І.Андрусак [7], З.Гаєцький [8], М.Дубина [9], С.Жила [10], М.Ільницький [11], І.Роздольська [12], А.Сковронек [13], І.Яремчук [14]). Досліджуючи жанрові особливості триптиха, І.Яремчук зазначає, що “художня література, попереджаючи історіографію, синтезуючи повстанську мемуаристику й епістолярій, пропонує власне бачення українського руху опору” [14, 49]. М.Дубина, конкретизуючи історизм роману, більшу увагу приділяє з’ясуванню історичної основи твору. Науковець у роз’ясненні позиції автора щодо ролі УПА посилається на працю О.Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” (Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993), співвідносить епізоди твору з реальними прикладами “єзуїтських форм боротьби червоних “визволителів” з “національним бандитизмом”, коли НКВС засилав у стан УПА провокаторів, які чинили по селах неймовірні злочини” [9, 2].

Метою цієї статті є поглиблене вивчення художньої трансформації історичного факту, тобто творчо переосмисленого справжнього, невиваганого явища чи події в романному триптиху “Вогненні стовпи”; визначення історичних джерел роману, які підкреслюють життєву достовірність твору.

У триптиху висвітлюються історичні події, що відбувалися в Галичині 1944 року, після відступу німецьких військ за її межі, та в 1945-1946 роках, коли радянські військові сили були кинуті на боротьбу з “українсько-німецькими націоналістами”. Перед командуванням УПА постає питання про подальші дії: відступати на захід чи залишатися в Україні й чинити збройний опір радянським окупантам. Провід ОУН ухвалив рішення продовжити боротьбу, змінивши структуру і тактику УПА: великі формування були розподілені на окремі загони.

Р.Іваничук точно враховує структурування партизанської армії: рій, чота, сотня, курінь, військовий округ. Так, В.Лапайдух констатує, що “найменшою бойовою одиницею УПА був рій, який нараховував 10-11 стрільців на чолі з ройовим. Три-чотири рої становили соту, на чолі якої стояв сотовий. Із 3-4-х сот складалася бойова сотня, якою командував командир. 3-4 сотні творили курінь, яким командував курінний командир” [15, 113]. Зберігає автор і найменування вояків УПА: кожен із них мав своє “псевдо” (прізвисько) – для уникнення терору більшовицької влади стосовно родин загиблих чи арештованих.

На початку 1944 року упівці зайняли територію, яку назвали Повстанською республікою. Тут функціонувало фактично українське державне управління. На теренах республіки й розгортаються події триптиха.

У творі бійці УПА-Захід належать до Військового округу “Говерла” (під проводом командира Степового), куреня “Гайдамаки”, що поділяється на три сотні – “Сурма”, імені Богуна, імені Гонти. Підтвердження цього знаходимо і в історичних працях [16, 246]. У творі згадуються також курені “Буковинський” та “Гуцульський” і зазначається, що до Військового округу “Говерла” належали тактичні відтинки “Гуцульщина”, “Чорний ліс” і “Маківка”.

У триптиху доволі детально описано основні бойові дії на території військового округу УПА “Говерла”, де в 1944-1946 роках активно протистояли одна одній дві сили – радянська та упівська. Про це свідчать й історичні джерела: “7 квітня 1945 р. почалася найбільша облава НКВД, в якій взяло участь 40.000 енкаведистів під командою п’ятих генералів. Тереном цієї акції було Підкарпаття і Карпати на відтинку від Стрия аж по річку Прут на Буковині. Акція тривала аж до кінця травня 1945 р. Большевики примінили в ній всі прийоми партизанської війни. В облавах брали участь цілі відділи досвідчених большевицьких партизан, як-от ославлені “Червона мітла” і “Рубаха”, спеціалісти від викривання криїв, магазинів і бункерів та спеціально вишколені відділи московських комсомольців т.зв. “сталінські діти” [16, 111]. Р.Іваничук зосереджує основну увагу на зображенні облави, під час якої було спалено село Боднарівку. Розповідається в романі й про один із запеклих боїв 1946 року, коли закінчився термін чергового звернення більшовиків до УПА. Автор заакцентує й ту обставину, що вояками УПА були не лише українці, а й грузини, узбеки, вірмени азербайджанці, євреї. Як зазначає Л.Шанковський, чи не “першими перебіжчиками до УПА були старі союзники українського народу – татари. Вони включились у відділи УПА ще весною 1943 року” [17, 324]. У своїй розвідці науковець згадує й Шірімата – командира узбецького відділу УПА. Р.Іваничук художньо фіксує також факти переходу бійців Червоної Армії на бік УПА, згадує загін, на чолі якого лейтенант Шірімат діє не як командир узбецького відділу, а як “син татарського народу”. Вступ загону до лав УПА зміщено й у часі, що видається художньо вмотивованим: письменник говорить про згуртування антирадянських сил перед боєм.

Модифікуючи історичний факт, письменник творчо використовує спогади – “літературно-мемуарний наративний жанр, у творах якого поданий опис давніх подій, учасником чи свідком яких був автор, відтворені портрети окремих людей з використанням відповідних композиційно-стилістичних засобів, біографічних та автобіографічних нотаток, щоденників тощо” [18, 427]. Так, уводячи у твір образи голландських військовополонених, автор спирається на спогади голландського генерала Едварда Й.Ц. ван Готегема, вміщені в 19-му томі Літопису УПА [19]. При цьому Р.Іваничук зберігає навіть справжні імена людей (Едвард Готегем, Піт, Гарм, Кіс, Гаррі) та послідовність деяких подій, у яких вони брали участь. Поєднання спогадів із художнім домислом забезпечує помітне місце історичному фактажу в структурі твору.

Наводимо для прикладу уривки з твору Іваничука та мемуарів голландського офіцера, які ілюструють їх подібність.

Таблиця 1.

<i>“Спомини голландського генерала (ген. лейт. Едвард Й.Ц. ван Готегем: моя зустріч з УПА)”</i>	<i>“Вогненні стовпи” Р.Іваничука</i>
“...перша спроба втечі відбулася вже по дорозі на Станиславську залізничну станцію. Вчинив цю спробу нерозсудливо і радше імпульсивно, один лейтенант, який скочив у широку каналізаційну трубу. Його важко поранив один з вартових зайвим і цілком непотрібним пострілом” [19, 288].	“... запальний Гаррі по дорозі на залізничну станцію нерозсудливо вибіг з колони, забачивши на обочині дороги відкрити каналізаційну трубу, й сховався в ній; конвоір помітив утікача, послав за ним автоматну чергу і той навіки залишився на галицькій землі” [20, 271].
“На станції наш вантажний потяг стояв уже наготові, і ми кмітливо попрямували до одного вантажного вагону, в якому не було будки для гальмівника. Це мало ту вигоду, що ми були під безпосереднім наглядом сторожі. Водночас із цим	“Вагон, в який зайшли змовники, не мав на їхнє щастя, гальмівної будки, отже без-посередньої сторожі тут не було; крім того, Едвард помітив, що задня стіна вагона проламана й <i>отвір</i> переплетений колючим дротом – його легко розтягнути, щоб

ми дбайливо оглянули вагон ззовні і були дуже здивовані з оглядин. З лівого боку ззаду, поблизу сталевго гака, з допомогою якого можна було легко спуститися аж до буферів, був великий <i>отвір</i> , що ним могла пропхатися людина. Цей отвір був забитий дошками і задротований зверху <i>колючим дротом</i> ” [19, 288]	просунути голову й продертися до буферів...” [20, 272]
“...не послунався моєї перестороги не зіскакувати і, зіскакуючи, зачепився за щось, закрутився і впав горілиць, головою на лід у рові, викопаному вздовж залізничного шляху. Він <i>лежав непорушно з розкинутими руками</i> ” [19, 289]	“...Едвард побачив, як один, а потім другий закрутилися в повітрі, упали на приколійний насип і залишилися <i>лежати непорушно з розкинутими руками</i> ” [20, 272]

Як бачимо, письменник переповідає часом реальну історію, доповнюючи її окремими деталями.

Більшій авторській обробці піддається згадка генерала про обставини вбивства Є.Коновальця в Роттердамі. Сам генерал довідався про це з преси і розповів бійцям УПА. Р.Іваничук відходить від такого варіанта розвитку подій. Він робить Едварда Готегема очевидцем, який запам'ятовує місце й день вбивства, вбрання чоловіка, свої відчуття, враження присутності невідомої вищої сили, провидіння. У такий спосіб письменник надає події статусу знакової. Одна згадка прізвища Коновальця в колі партизанів рятує голландця життя, адже упівці спочатку сприйняли їх за червоних парашутистів.

Таблиця 2.

“Спомини голляндського генерала (ген. лейт. Едвард Й.Ц. ван Готегема: моя зустріч з УПА)”	“Вогненні стовпи” Р.Іваничука
“У 1938 році в центрі Роттердаму якогось чужинця розірвала на шматки бомба, покладена в його кишеню. У той час я, як і більшість моїх земляків, тільки кинув оком на цю газетну вістку. Прізвище Коновальця не було нічим конкретним для мене, хоч і заінтригувала мене ареоля сенсації і романтичності, що ним оточила преса його особу. Його називали президентом неіснуючої республіки в Східній Європі, але наступного дня я забув усе про нього. Тоді мені й не снилося, що за яких шість років, і то в найбільш незвичних обставинах, я опинюся між його послідовниками. [19, 294]	“Мені тоді згадався страшний випадок, який трапився, здається шість років тому в Роттердамі весняного тихого дня, і я, курсант військової академії, був тому свідком ... я вийшов з вулиці Крайскаде на площу біля кінотеатру “Люмере”, щоб зайти в кафе на обід, й на своє щастя зупинився: мою увагу привернув чоловік у сірому капелюсі, з малою валізкою в руці – він ішов мені назустріч. Якесь невідома сила спинила мене, хоч я цього чоловіка, звісно, ніколи не бачив, та витав наді мною Бог: з валізи шугонуло сине полум'я, пролунав неймовірної сили вибух, і я падаючи ниць, побачив, як з хмари чорного диму розлітаються частини тіла – руки, ноги” [20, 274].

Упадає в око та обставина, що автор “прислухається” до головних подій, відображених у споминах Едварда, лише до моменту його зустрічі з вояками УПА. За спогадами голляндського генерала Едварда Й.Ц. ван Готегема, вміщеними в 19-му томі Літопису УПА, голляндці відмовляються вступити до повстанського війська, посилаючись на заклик своєї королеви. Обов'язком кожного голляндця за кордоном вона проголосила якнайшвидше приєднання до своїх збройних сил. Герої ж триптиха – голляндці Едвард і Піт – вступають до лав УПА і воюють на боці українського народу; один з них (Піт) жертвує життям у цій боротьбі. Так письменник констатує присутність західноєвропейського елемента в Повстанській Армії, ідеологічну підтримку Європою українського національно-визвольного опору.

Відтворення історичних реалій передбачає залучення до подієвої основи триптиха реальних історичних осіб (Тарас Чупринка, Євген Коновалець, Ярослав Стецько, повстанський поет Марко Боєслав, генерал Дергачов, губернатор дистрикту “Галиція” Отто Вехтер, командир дивізії “Галичина” Фрайтанг), які зчаста входять до персонажної системи твору лише при згадці окремих історичних епізодів і слугують для посилення історичності. Розкриття характерів таких персонажів відбувається без певного опису зовнішності, а здебільшого через діалоги.

Помітною складовою описаних у творі подій є свідчення очевидців, на які Р.Іваничук посилається у своїх мемуарах “Дороги вольні і невольні” та “Нешоденний щоденник”. Можна простежити перегуки текстових масивів мемуарів із описами перебігу конкретних подій у триптиху. Це дає підстави для висновку про наявність так званих “альтернативних джерел” історичної інформації, оскільки, за слушним зауваженням О.Лищенко, – “офіційні архівні документи в багатьох випадках мало можуть

допомогти в дослідженні мікропроцесів. Йдеться про необхідність більш інтенсивного використання методик усної історії” [21, 4]. Цікаво, що в мемуарах Р.Іваничука читаємо і про людей, які виступили прототипами роману, митець заакцентує, що за кожним героєм триптиха стоїть жива людина, котра існувала й діяла, зокрема пасічник дід Федір, Анничка Грицикова або ж Наталка Слобідська, та й сам автор не приховує автобіографічності образу одного із центральних персонажів роману – Мирона Шинкарука.

Трансформація історичного факту завдяки домислу та вигадці в романному триптиху “Вогненні стовпи” слугує чіткому віддзеркаленню авторської позиції – акцентації визначної ролі УПА в становленні української державності, утвердження діяльності вояків як подвигу в боротьбі за незалежність, підкреслює життєву достовірність описуваних подій. Загалом же, з’ясування історичного фактажу твору дає змогу виокремити провідні інформаційні джерела, на які спирався письменник: документальні, літературно-мемуарні та альтернативні. Предметом подальшого дослідження може стати художня модифікація історичного факту в циклі історичних романів “Меч і мисль” Романа Іваничука.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Л. Советский исторический роман: Типология и поэтика / Людмила Александрова. – К.: Вища школа, 1987. – 160 с.
2. Сиротюк М. Живий перегук епох і народів: ідеї інтернаціоналізму в українському радянському історичному романі / Микола Сиротюк. – К.: Дніпро, 1981. – 248 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром’як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
4. Художнє осмислення історичного факту // Літературна Україна. – 2005. – 21 квітня. – С.5
5. Яворівський В. Не реставрація – осмислення / В.Яворівський // Літературна Україна. – 1978. – 9 червня. – С.2.
6. Іваничук Р. Нещоденний щоденник / Роман Іваничук. – Л.: Літопис, 2005. – 216 с.
7. Андрусак І. Есеї / І.Андрусак // Кур’єр Кривбасу. – 2001. – №141. – С. 167–176.
8. Гасцький З. Переконати, обнадіяти, запалити / З.Гасцький // Дзвін. – 2004. – №5–6. – С. 142–145.
9. Дубина М. Осмислюючи правду минулої війни ... Про новий роман-легенду Романа Іваничука / М.Дубина // Літературна Україна. – 2000. – 16 листопада. – С. 2.
10. Жила С. Вивчення роману-притчі “Вогненні стовпи” Романа Іваничука в школі / С.Жила // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – №7. – С. 15–18.
11. Ільницький М. Містерія Йорданської ночі / М.Ільницький // Дзвін. – 2004. – №5 – 6. – С. 136–141.
12. Роздольська І. “...Я для себе усе з’ясував” / І.Роздольська // Дзвін. – 2001. – №4. – С. 136–144.
13. Сковронек А. Найзухваліший Дон Кіхот / А.Сковронек // Київ. – 2001. – №5–6. – С. 149–152.
14. Яремчук І. “... Але найбільша із них – любов”. Штрихи до силуетки / І.Яремчук // Дивослово. – 2004. – №5. – С. 46–51.
15. Лапайдух Р. УПА. Погляд через століття / Р.Лапайдух // Дзвін. – 2001. – №3. – С. 113–124.
16. Мірчук П. Українська Повстанська Армія (1942-1945). Репринтне відтворення вид. 1953 р / П.Мірчук. – Л.: Львів. обл. рада Т-ва укр. мови ім. Тараса Шевченка, 1991. – 319 с.
17. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // XX століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. – К.: Істина, 1997. – Кн.3: Україна у Другій Світовій війні. – С. 268–258
18. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Автор-уклад. Ю.І.Ковалів. – Т.2. – К.: Академія, 2007. – 624 с.
19. Спомини голландського генерала Едварда Й.Ц. ван Готегема: Моя зустріч з УПА // Літопис Української Повстанської Армії. Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто-Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 1993. – Кн.2. – С. 284–308.
20. Іваничук Р. Вогненні стовпи. Романний триптих / Роман Іваничук. – Л.: Літопис, 2002. – 432 с.
21. Лищенко О. Друга Світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам’яті / О.Лищенко // Український історичний журнал. – 2004 – №5. – С. 3–12.